

## Henrik Fode: Erhvervshistoriske biografier<sup>1</sup>

Den erhvervshistoriske litteratur er sparsom i Danmark, og når der endelig udsendes noget, plejer det ikke at være på et kommercielt forlag, sådan som det her er tilfældet. En vis forklaring herpå kan måske findes i, at biografien som genre igen har fået læsernes bevågenhed – og det endda i en sådan grad, at de to bøger er udsendt i flere oplag.

Begge forfattere er professionelle historikere fra henholdsvis det københavnske og det odenseanske universitetsmiljø, og selv om publikationerne for en hastig ydre betragtning ser forskellige ud, har de dog meget til fælles: kort og godt handler begge nemlig om penge og magtmidler.

Ole Lange fortæller om ØK's grundlægger H. N. Andersen og Søren Mørchs hovedperson er Landmandsbankens direktør siden 1910, dens grundlægger Isak Glückstads søn – Emil Glückstadt. For begge forfattere er hovedopgaven da også at tegne de store mænds biografier, og for de to, er der ydermere det fælles træk, at de ikke kunne blive store nok, men stræbte efter et internationalt format. Fælles er det også for forfatterne, at de begge skriver om en »myte«, tager et »varmt« emne op, samt at begge har måttet kæmpe med det for historikere så beklagelige: utilstrækkelig kildedækning.

Begge bøger har en motiveret indledning – dog af forskellig længde – og med Søren Mørchs som den absolut længste. Det fremgår, at Ole Langes bog er blevet til på blot ét år, en arbejdsmæssig bedrift – mens den fynske kollega har været mere end 25 år undervejs. De er begge ærlige i deres forord, og Lange siger åbent, idet han gør den engelske socialist H. G. Weels ord til sine, at en mands biografi bør skrives af en samvittighedsfuld fjende. Det er ærlig tale; læseren ved, at forfatteren ikke kan døje sin hovedperson, og at forfatteren indtager anklagerens rolle.

Mørch gør som nævnt meget mere ud af sin indledning – men også den har det til fælles med Ole Langes – at læseren efter at have læst disse sider, også kender forfatterens holdning – og endog kan skimte hans politiske ståsted.

Vi hører straks om den unge students vanskeligheder med at skaffe kildemateriale til sit universitetsspeciale og hans første kontakter med det hjælpsomme statslige arkivvæsen, der desværre måtte skuffe den unge student, idet det ikke så sig i stand til at hjemkalde dets egne arkivalier, der var udlånt til Landmandsbanken, hvor det var bortkommet, som det blev sagt herfra.

Vi får også i indledningen den sælsomme historie om, hvordan forfatteren fik tilbudt en rejse til Japan med alt betalt ikke blot for sig selv, men også for sin hustru mod at afstå sit allerede indsamlede og bearbejdede materiale til Landmandsbanken, nu Den danske Bank, hvor det i dets bibliotek kunne »indtage en smuk plads«.

Fra denne påstand konkluderer forfatteren, at »alle historikere, der har beskæftiget sig med andet end jubilæumsskrifter, kan fortælle om oplysninger, der er blevet gemt væk, og om arkiver, der er blevet lukket«. Det er jo ikke særligt smigrende for kolleger, der har arbejdet netop med sådanne værker. Påstanden kan imidlertid heldigvis let afvises delvis ved igen at kaste et blik i Ole Langes forord. Han fik penge af Carlsbergfondet til at skrive sin bog, og forlaget havde, før det havde set manuskriptet, accepteret at udsende det. – Søren Mørch fortæller omvendt, at Carlsbergs tidligere direktør A. W. Nielsen, der havde kontakt til Landmandsbanken, netop var manden, der bremsede hans første manuskript og stod bag tilbuddet om Japanrejsen.

Mørch lægger flere af sine teser frem i forordet, bl. a. at justitsminister Svenning Rytter – en af H. N. Andersens mænd i regeringen Niels Neergaard – med højlydt velbehag udpegede Landmandsbanken og Glückstads

1. Ole Lange. Den hvide elefant. H. N. Andersens eventyr og ØK 1852–1914. Gyldendal. 1986 256 s., ill. kr. 335,00. Søren Mørch. Det store bankkrak. Landmandsbankens sammenbrud 1922–1923. Gyldendal. 1986 416 s., ill. kr. 298,00

værste fjender som medlemmer af den kommission, der skulle undersøge bankens forhold. Her får vi også den historiske morale præsenteret »at de små tyve bliver hængt, og de store får lov at gå«, ligesom det også her afsløres, at der slet ingen hemmelighed lå bag bankens krak, men at det alene skyldtes et sammenfald af en række uheldige omstændigheder.

Sådan set, skulle der altså ikke være mere i den sag – og alligevel fortsætter Mørch med at opfordre læseren til at finde lighedstræk fra såvel Watergate og Sovjetunionen som fra almindeligt pamperi.

Selv om der ikke kan afsløres nogen hemmelighed, bør Landmandsbanksagen alligevel afdækkes, fortsætter han, for her »har vi nemlig det eneste eksempel på, hvordan den økonomiske proces foregår«. Vi kan derfor lære noget af denne bog, og det er vel forklaringen på, at forfatteren har afslået så meget i denne verden, herunder også rejsen til Japan, for at få sin bog ud. For, som han siger sidst i forordet, mange forskellige mennesker havde frarådet ham at udsende den, da det kunne »blive usundt for hans helbred«, mens andre igen havde ment, at det kunne skade banken, bankvæsenet eller det danske erhvervsliv. Alle disse mange alvorlige advarsler, har Søren Mørch dog siddet overhørig: Bogen er kommet ud – endda som nævnt i flere oplag.

Også Lange taler om frygt i forbindelse med sit engagement, idet han hævder, at »professionelle historikere gennem årene er blevet skræmt væk af myten, mangel på kilde-materiale – eller mandens magt«.

Der er åbenbare forskelle mellem de to bøger. Mørch har som nævnt været mere end 25 år om sin fremstilling, mens Lange har brugt et år. Tidshorisonten er ligeledes forskellig. H. N. Andersen biografien og ØK historien dækker en lang årrække: 1852–1914, mens Mørch samler sig om årene 1922–23. Hovedpersonerne har en forskellig social baggrund. H. N. Andersen er opkomlingen fra det laveste sociale miljø og en udpræget »self-made man« opvokset i en lille provinsby, mens Glückstadt omvendt var en faders søn fra det øverste velbærgede borgerlige miljø i hoved-

staden. Endelig lægger Mørch vægt på, at Glückstadt var jøde, mens H. N. Andersen var »hvid«.

Der er med andre ord forskelle og ligheder mellem de to bøger, der dog på en måde symbolsk bindes sammen af Ole Langes omslag, der er et udsnit af Aug. Jerndorffs maleri »Et møde mellem finansmænd« fra 1906. Her ses Isak Glückstadt og den delvis skjulte H. N. Andersen. Det er denne skjulte Andersen, begge søger at afdække. Ole Lange søger gennem komplicerede regnskabsanalyser fra begyndelsen af århundredet at afsløre Andersen som en økonomisk svindler, der førte ikke blot Landmandsbanken, men også kongehus og talrige investorer bag lyset. Mørch finder også, at det er vigtigt at trænge om bagved H. N. Andersen for at finde svar. Han hævder nemlig, at nøglen til en forståelse af Landmandsbankens økonomiske krise netop skal ses i lyset af Andersens initiativer. H. N. A. kunne nemlig ved at ramme banken og Glückstadt tillige ødelægge sin værste konkurrent fra at redde sig igennem en alvorlig økonomisk krise: Det var Transatlantisk Kompagni, der var kommet i alvorlige vanskeligheder som følge af de politiske omvæltninger i Rusland efter Første Verdenskrig. Andersen ønskede ikke et stort Kompagni ved siden af sit eget ØK. Det var der ikke plads til i Danmark, og det ville forrykke Andersens placering i det danske samfund, hvorfor konkurrenten nødvendigvis måtte knækkes med alle til rådighed stående midler. Det afgørende var imidlertid igen her, hvordan Transatlantisk Kompagnis regnskaber skulle tolkes og læses, herunder hvordan aktiverne skulle værdisættes. Med disse problemstillinger er vi igen tilbage hos Ole Lange og H. N. Andersen i begyndelsen af århundredet. Samme spørgsmål indgår nemlig i hans hovedtese.

Det er desværre ikke muligt præcist at følge de to forfatters arbejdsproces. Ole Lange har ganske vist forsynet sin tekst med et såkaldt videnskabeligt apparat – altså noter, ekskursor og henvisninger – men desværre kun i hovedtræk. Søren Mørch har fuldstændig opgivet dette for enhver faghistoriker ellers hævdvundne og selvfølgelig princip, der net-

op skal muliggøre at »se forfatteren efter i kortene« – for, som han siger »bogen er skrevet for den historisk interesserede læser, og for ham eller hende kan det være ligemeget, hvor materialet kommer fra« og historikerne, fortsætter han, kan ved hjælp af almindelig omtanke og med henvisning til en summarisk litteraturliste, selv se, hvad »Mørch har digtet over«, som han udtrykker det. Også her, føler man nok som fagfælle en vis nedvurdering og reduktion af faget, idet et noteapparat absolut ikke behøver at være en belastning for læseren. Det kan opfattes som et tilbud, som han/hun kan tage imod det eller lade være. Søren Mørchs holdning kan derfor med nogen ret også opfattes som en nedvurdering af læserne, og helt uden noter kan hans kolleger omvendt med fuld ret have svært ved at godtage konklusioner, når præmisserne ikke dokumenteres.

Mørchs vigtigste kildemateriale er bankinspektør Holmer Greens scrapbøger og dagbogsnotater. Det var netop dem, forfatteren allerede arbejdede med i sin studietid, og som Landmandsbanken ikke ønskede udgivet. Gennem mange år har han dog fortsat arbejdet med Greens arkiv, dagbøgerne er blevet transkriberet, siden duplikeret opstillet rundt om på en række af landets videnskabelige historiske biblioteker. Næsten 350 A4 sider fylder dette materiale foruden godt 50 sider indledninger, noter og navnregistre. Dette gennemarbejdede materiale udgør hovedkildgrundlaget, og heldigvis snydes læseren ikke for det. Næsten halvdelen af den store bog består nemlig af ordrette gengivelser fra Holmer Greens samlinger.

Den anden hovedkilde er de trykte bankkommissionsberetninger samt trykte stenografiske referater af retsforhandlingerne. Bogen bærer i høj grad præg af, at forfatteren har arbejdet gennem mange år med det omfattende materiale. Han kender de utallige detaljer, og øser af sin viden, og langsomt bygges billedet op af den store banks krak med dette materiale som det bærende.

Som nævnt minder denne arbejdsmetode på mange felter om Ole Langes. Hans bog falder klart i to dele: før og efter 1905. Efter 1905 gik det hastigt fremad, mens det før på

det nærmeste var fup og svindel. Ole Lange ønsker således at punktere myten om det succesrige kompagni for i stedet at fortælle om en mand, der førte ledende finans kredse, politikere, ja, endog medlemmer af kongefamilien bag lyset ved at aflægge bedrageriske regnskaber for at skaffe ny kapital til kompagniet lige efter århundredskiftet.

Det er altid vanskeligt at arbejde med regnskabsanalyser, og ikke mindst i ældre materiale, hvor regnskabspraksis var upræcis. Lettere bliver det ikke af, at nogle helt afgørende regnskaber blev ført i Siam, hvor der kunne være en interesse i at fremlægge resultaterne særlig gunstigt måske for at opnå lokale fordele, mens hovedkontoret omvendt i København kunne se sin interesse i at lade overskud komme til syne her, måske på bekostning af filialerne ude i verden. Ikke mindre kompliceret er det at opgøre kompagniets aktiver i skibe, koncessioner, plantager og meget mere. – Men alt det vover forfatteren sig ud i, hvorefter han konkluderer, at regnskabsaflæggelsen ikke var pålidelig, men stærkt pyntet og endog bedragerisk.

Dette punkt skal ikke nærmere berøres, blot skal det påpeges, at lektor Per Boje har hævdet, at Ole Lange ganske enkelt ikke er fortrolig med principperne for det dobbelte bogholderi eller datidig regnskabspraksis. (Historie 17,1 s. 150). Holder den konklusion, falder en af Langes hovedteser til jorden med et brag.

Lange vil naturligvis hævde, at han ikke kunne konkludere anderledes, for hans kildemateriale har som nævnt været spinkelt. ØK's arkiv gik som bekendt tabt under krigen, hvorfor han et lang stykke har måttet bygge sine analyser på ØK's officielle regnskaber og beretninger og de er »upålidelige, i hvert fald frem til 1906«, siger han.

Lange mener imidlertid at have gjort et kup, idet han har fundet nyt kildemateriale. Sagen var nemlig den, at det kom til en alvorlig strid mellem H. N. Adersen og hans tidligere kompagnoner i Bangkok, brødrene Kinch. Det førte til alvorlige uoverensstemmelser, der afslørede Andersens »sande ansigt«, siden til omfattende retssager. Det hele drejede sig om regnskabsaflæggelsen med fili-

alen i Bangkok, og det er netop arkiver fra disse langvarige retssager, Lange har fundet i Det kgl. Bibliotek samt hos Kinchs familie. Under processen blev der ræsonneret over regnskabspraksis, og så har Lange pludselig fundet en indfaldsvinkel til at analysere de officielle ØK regnskaber, og det er naturligvis genialt – hvis altså blot regnskaberne analyseres, bearbejdes og fortolkes korrekt.

Begge bøger er ganske tankevækkende, for selv om Ole Lange ærligt har erklæret, at han ikke bryder sig om H. N. Andersen, så synes sidste del af bogen – tiden efter 1905 – præget af en mærkelig beundring for elefanten. Selv om tiden økonomisk var med ØK's initiativer, så kan forfatteren ikke bortforklare, hvordan Andersen havde en sjælden evne til at se tidens muligheder i den kemiske industri eller den ny teknologi og så kombinere det hele med kompagniets rederiinteresser, som Andersen satte højest. Derfor blev initiativer her altid dygtigt iscenesat med officielle rejser med kongehusets medlemmer om bord bl. a. til Østen samt mesterlige præsentationer af de nye tekniske vidundere i form af dieselmotorskibe for engelske ministre, tyske storrederier og den tyske kejser. Lange kan ikke bortforklare Andersens evner til at udnytte Danmarks status som en ufarlig småstat, hans blik for timing, evner til at udnytte hoffets nøglefigurer, ikke mindst den meget populære prinsesse Marie, der på det nærmeste opfattede sig selv som en del af kompagniet. Hertil kom hans evner til at spille med og mod pressen og det politiske system. Med Langes ord, blev H. N. Andersen således virkelig en elefant allerede før Første Verdenskrig. Men, det er en anden historie slutter Lange. Den ønsker vi naturligvis også at han vil kaste sig over. Så vil vi nemlig også få hans version af Andersens engagement i Landmandsbankskandalen.

Det kan nemlig måske være nyttigt med endnu en behandling af denne komplicerede sag – og måske set lidt bredere – f. eks. med en indfaldsvinkel fra provinsen.

Det, der er galt med Mørchs fremstilling, er desværre disse evindelige bedrevindende eller flotte bemærkninger – uden noter eller henvisninger. (Eks. »Isak Glückstadt døde

fredeligt 11. juni – til sommerterminen – 1910, 71 år gammel«, eller »man opretter et firma og kaster et blik i sit selskab og ansætter dets værdi til en passende sum« eller »han var på mange måder ideel til rollen. Jøde – altså en anden race end rigtige danskere«. Hertil kommer hans vedvarende brug af ordet »verdenspresse« næsten hver gang han omtaler hovedstadsbladene.

Det er uomtvisteligt, at Mørch har lagt et kæmpearbejde i sin bog, og derfor er det beklageligt, at han har forsøgt at »lefle« og unødigt popularisere sin fremstilling med poppede indforståede bemærkninger. Igen kan der let peges på eksempler: »som mirakel betragtet hører bankvæsen til i den verdslige afdeling, på linie med kaniner og høje hatte og damen uden underkrop«, og hvorfor skal vi belemres med, hvad magister Albert Olsens børn laver i dag? De har absolut intet med sagen at gøre. Der er mere af tilsvarende. Bl. a. hele historien om Emil Glückstadts arrestation og bortkørsel i sygebil fra Falcks Redningskorps, hans frasigelse på sygelejet af sin mosaiske tro og overgang til katolicismen – og så til sidst siges det næsten med skadefryd, at »det ikke lykkedes den tilkaldte katolske præst at give (G) den sidste olie«. Alt det skal jo ikke bruges til noget – og hører så absolut privatlivet til. Der er adskillige af tilsvarende godtkøbsbemærkninger, at »G var homoseksuel. Han var godt nok gift, men fik ingen børn«. Atter sagt om Emil Glückstadt.

Næsten hele persongalleriet, herunder politikere, erhvervsdrivende og ledende embedsmænd, ikke mindst departementschefer får deres bekomst eller bemærkninger. Påfaldende er det imidlertid, at kun en enkelt socialdemokrat hænges ud og han var ikke centralt placeret –. Det er et noget trist menneskesyn, der præger forfatterens fremstilling: Alle hænger sammen og bruger Landmandsbanken til egen vinding – alt igen i en evig kamp mod hinanden.

Alt det ydre »fyld« gør desværre, at bogen blandt faghistorikere måske især fremover vil blive husket, fordi det var her, Søren Mørch, som allerede nævnt, bragte sin fine udgivelse af Greens dagbøger, der fylder næsten halvdelen af bogen. Sådan som værket nu frem-

står, med Mørchs sidste konklusion »at offentligheden ikke kunne tåle at få nyt at vide om sammenhængen mellem økonomi, politik og administration uden at reagere katastrofalt uhensigtsmæssigt«, efterlader næsten et indtryk af, at forfatteren også har set det som sin opgave at karakterisere den dekadente tid før »systemskiftet« i 1924, altså umiddelbart før Socialdemokratiet for første gang overtog regeringsansvaret.

Alt det er kedeligt, for Søren Mørchs bog vækker adskillige steder til forundring og man frydes mange gange over hans skarpe iagttagelser fra det mangeårige arbejde med dagbøgerne.

Begge bøger er naturligvis illustrerede, selv om Langes bog er mere beskedent udstyret end Mørchs, nemlig blot med indsatte sider. Det skal der ikke siges meget om, da de fleste billeder er set mange gange før.

Hos Mørch er der omvendt gjort et kæmpearbejde for at skaffe nyt illustrationsmateriale, og der har da også været knyttet en særlig billedredaktør til udgivelsen. Portrætter, karikaturtegninger, annoncer og meget mere veksler mellem hinanden. Skam derfor blot, at udgiverne er faldet i den grøft at bringe illustrationer i et opslag på midtersiderne. Det kan kun blive dårligt, hvis man ikke direkte brækker ryggen på bogen. Billedteksterne understøtter naturligvis bogens hovedtesis: mistænkeliggørelse af banksystemet. En af dens teser ses således allerede i den første illustration af Landmandsbanken – Den Danske Banks – nye tilbygning. Teksten går på bankhemmeligheden, for, som forfatteren siger i sin billedtekst »enhver bank på ethvert sted til enhver tid vogter på sine hemmeligheder«.

Begge bøger er særdeles tankevækkende og lægger en metodik frem, som det nok er værd at se nærmere på, for de fremlagte resultater er der næppe fuld enighed om.

For, som Søren Mørch selv siger, »der er en meget tynd margin mellem kunst og plattenslageri og denne skrøbelige skillevæg består af publikums tillid«.

## Ann Nørregaard: Klagesang over »Fremmede i Danmark«

En ny bog »Fremmede i Danmark« har set dagens lys. Formålet er at afdække Danmarks fremmedpolitik gennem de sidste 400 år, altså fra det 16. til det 20. århundrede. Emnet er med jævne mellemrum taget op i historien, således af Erich Pontoppidan i »Skrifter som udi Det Københavnske Selskab af Lærdoms og Videnskabers Elskere ere fremlagte og oplæste i Aaret 1747«. Heri tildeler Pontoppidan de af Chr. II i ca. 1520 indforskrevne hollandske familier en fremtrædende plads. Artiklen hedder: »Korte Efterretninger om nogle Coloniers eller fremmede Folks Ankomst og Forplantelse her i Danmark, særdeles først om Amagerne og flere fra Nederlandene her ankomne«.

Har tidens sand ganske udvisket sporene efter Kongens Amagere, siden de ikke er omtalt i den nys udgivne bog?

Ganske vist ankom de i 1500 tallet, men da adskillige af bogens forfattere griber tilbage i denne periode, burde tidskriteriet ikke være en hindring. Endvidere er bogens tema de danske myndigheders holdning overfor fremmede gennem de sidste 400 år. Derfor burde amagerhollænderne have været omtalt, thi netop i kraft af myndighedernes holdning fik St. Magleby samfundet lov til at udvikle sig til det, det er i dag, hvor det oprindelige særpræg holdes i hævd: Navneskik, fastelavnstraditioner og gartnerierhverv blot for at nævne nogle.

Omkring 1515–1520 inviterede Chr. II på foranledning af Sigbrit Willums, »mor Sigbrit« populært kaldet, nogle hollandske bønder og deres familier til at bosætte sig på Amager. Disse bønder, hvis navne er bevaret, kom fra Waterland nord for Amsterdam. De blev fordelt rundt omkring i landsbyerne på Amager. De danske bønder, der hidtil havde boet på øen, blev tvangsforflyttet til Sjælland. Anledningen til Chr. II's indbydelse var den, at de hollandske bønder var langt bedre på det landbrugsfaglige område end de danske bønder, især m.h.t. grøntsagsdyrkning og mejeribrug (hollænderier), hvorfor de skulle